

ERZURUM'DA HÜSEYİNİYE ZAVİYESİ VAKFI VE BAZI BELGELER

Doç.Dr.S.Selçuk GÜNAY (*)

Bilindiği üzere Osmanlı Devletinin dinî ve ictimai yapısında tarikatler ve tarikat faaliyetlerinin icra edildiği tekke ve zaviyelerin önemli bir yeri vardır(1). Anadolu'nun önemli şehirlerinden biri olan Erzurum da bu tür faaliyetlerin büyük merkezlerinden birisi olmak durumunu korumuştur. Nitekim resmi kayıtlar 19. asrın sonlarına doğru (1892) şehirdeki tekke adedinin 15'e yaklaştığını tesbit etmişlerdir(2).

Erzurum'da faaliyet gösteren zaviyelerden birisi de "Hüseyiniye" adıyla anılan tekyedir. Kurucusu Hüseyin Ruhi Efendi'ye izafetle bu isimle anılan zaviye Hasan-ı Basri Mahallesinde bulunmaktaydı. Ancak Hüseyin Ruhi Efendi'nin zaviyeyi hangi tarihte faaliyete geçirdiğini bilemiyoruz. Bununla beraber dergâhın başlangıçta bu zatın aynı mahalledeki evinde kurulduğunu görüyoruz(3).

Kadirî Tarikatine mensup olan Hüseyin Ruhi Efendi 1895 senesinde Aksaray'da vefat etmiştir. Ancak vefatından bir

*) Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1) Osmanlı İmparatorluğundaki tarikatler ve devlet ile ilişkileri hakkında bakınız: İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet - Tekke Münasebetleri, İst.1984-Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara 1970,s.400-407, Hasan Kılıçık, Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Bir Tarikatler ve Türkiye Üzerindeki Müsbet Tesirleri, İst.1980,s.135-209.

2) Salname-i Vilâyet-i Erzurum, 1310,s.128.

3) Mehmet Nusret, Tarihçe-i Erzurum, İst.1337,s.115.

müddet önce Hüseyiniye Zaviyesinin zaviyedarlığını Tokadı İsmail Efendiye bıraktığını biliyoruz ⁴.

Hüseyiniye zaviyesinin ve buna ek olarak diğer zaviyeler hakkında elimizdeki bilgiler Tokadı İsmail Efendi ve oğlu Eşref Efendi'ye ait belgelere dayanmaktadır.

Elimizdeki belgelerin ilki o sıralarda Erzurum'da Kadiri Tekyesi Zakiri olan Tokatlı İsmail Efendi'nin maaşa bağlanması ile ilgilidir. 1863 yılına ait olan belgede şöyle deniliyor:

"Erzurum'da tarikat-ı naliyye-i Kadiriye Tekyesi zakiri Tokadı iş bu râfi-i tevkî-i refi'üş-şan-ı hakanî kîdvetü'l-sülehai'l-salihin İsmail zide salâhıya bundan akdem eyalet emvalinden kayd-ı hayat ile şehri elli gurus maaş bil-istihkak yedine bir kuta Berat-ı Şerif verilmiş olduğuna ve cülus-ı hümayun-u meyamınmakrun-u mülûkanem şerefvukuundan naşi umumen tecdid-i beravat olunmak kaide-i meriye-i Saltanat-ı Seniyyeden bulunduğuna binaen muamele-i icabiyesi bi'l-icrâ bin ikâyüz yetmişsekiz senesi Zilkade-i Şerifesinin sekizinci günü bu berat-ı hümayunu verdim ve buyurdum ki, mumaileyh vech-i meşruh üzere muhassas olan elli gurus maaşını eyalet-i mezkure evailinden devamü'l-hayat mah be-mah ahz ile şöyle bileler alâmet-i şerifeme itimad kılalar. Tahriren fi'l-yevmi'lhamis aşr min şehri-i zilkade-i ş-şerife sene

⁴) Hüseyin Ruhi Efendi hk. geniş bilgi için Bkz: Mehmet Nusret, a.g.e., s.115.

⁵) Adı geçen belgeler Şeyh Eşref Efendi'nin torunu İnşaat mühendisi (Vakıf İşhanı No: 21) Naci Er'den temin edilmiştir. Burada kendisine teşekkürü bir borç biliriz.

seman ve sebîyn ve mieteyn ve elf. Fî mahruset-i Konstantiniyye"⁶.

Bir başka belgeden Tokadî İsmail Efendi'nin aynı zamanda Erzurum'daki Ahmedîye Medresesi dersamlarından olduğunu anlıyoruz.⁷ Adı geçen berat Sultan Abdülazîz'in cülusu nedeniyle "tecdid-i beravat" usulü gereğince 1864 senesinde vâki edilmiştir. Bu belgede de şu hususlara işaret ediliyor:

"Binkiyûz yetmiş senesi Zilhicce-i Şerîfesinin onyedinci günü taht-ı âli -i Baht-ı Osmanî üzere cülus-u hümayûn-u meymenet makrûn-u mülukanem vâki olup, umumen tecdid-i beravat olunmak kaide-i meriye-i Saltanat-ı Seniyyeden bulurduğuna binaen Nezaret-i Evkaf-ı Hümayûn-u Mülükememe mülhak Erzurum'da vâki Ahmedîye Medresesi vakfından olmak üzere vazife-i muayyene ile mabedlerin cihet-i muasarrıfı Erzurum sakinlerinden dersüim iş bu rafi-i tevkî-i şerîfîş-şân -ı Hakanî Tokadî İsmail zide ilmehunun yedinde olan atik berat bit-takdim tecdid-i rica olunmaktan başka kuyuda müracaat olundukta cihet-i mezbure ilkiyûz yetmiş yedi senesi Recebül-makrûnun evahiri tarihüyle mumailayhin

⁶) Aynı yer. 15 Zilkade 1278 tarihli belge. Belgenin arka kısmında daha sonra konulan şu kayıta rastlıyoruz: "Lâzımdır Bâkî Mahalleler İsmail Efendi'ni Ahmedî Medresesi Bâkî, senesi müşâhade 1283, müvakkıfıya müvakkıf-ı yetmiş senesi Zilhicce-i Şerîfesinin onyedinci günü taht-ı âli -i Baht-ı Osmanî üzere cülus-u hümayûn-u meymenet makrûn-u mülukanem vâki olup, umumen tecdid-i beravat olunmak kaide-i meriye-i Saltanat-ı Seniyyeden bulurduğuna binaen Nezaret-i Evkaf-ı Hümayûn-u Mülükememe mülhak Erzurum'da vâki Ahmedîye Medresesi vakfından olmak üzere vazife-i muayyene ile mabedlerin cihet-i muasarrıfı Erzurum sakinlerinden dersüim iş bu rafi-i tevkî-i şerîfîş-şân -ı Hakanî Tokadî İsmail zide ilmehunun yedinde olan atik berat bit-takdim tecdid-i rica olunmaktan başka kuyuda müracaat olundukta cihet-i mezbure ilkiyûz yetmiş yedi senesi Recebül-makrûnun evahiri tarihüyle mumailayhin".

⁷) Ahmedîye Medresesi Erzurum'da Murat Paşa Camii yanındadır. Edîtaya harbi sıralarına kadar faaliyetlerini sürdüren medrese Erzurum Valisi Murad Paşa tarafından tahrîr edilmiştir. Medrese hakkında geniş bilgi için Bkz: İ.Hakkı Konyalı, Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi, İst.1960,s.292-296, Şahne-i Manrif, 1316 s.1908, Bayar Konukçu, Sefukülardan Çarşahıyete Erzurum, Ankara, 1992,s.76.

uhdesinde olduğu tebeyyün eylemiş olduğundan kaydı ve atık berat mucibince müceddeden Berat-ı Şerifim ita olunmak babında sadır olan ferman -ı alışanım vechle tecdiden bu berat-ı hümayunumu verdim ve buyurdum ki, mumaileyh üslûb-ı sabık üzere cihet-i mezbûreye vazife-i muayyene-i kadimesiyle mutasarrıf olup, iş bu berat-ı alışanıma muğayır tasarrufuna müdahale olunmaya, şöyle bileler, alâmet-i şerifeme itimad kılalar. Tahriren fi'l-yevmi'l-sadis min şehri Zilhicce, sene semanın ve mieteyn ve elf.

Fi Mahruset-i Konstantiniyye"⁸.

Diğer taraftan , Hüseyini dergâhu ile diğer dergâhlar hakkında mufassalce tarihi bilgiler aktaran başka bir belge de elimizde bulunmaktadır⁹. Bu belgeden 1902 tarihinde vefat eden Şeyh İsmail Efendi'nin yerine oğullarından Eşref Efendi'nin imtihanla tayin edildiğini öğreniyoruz. İsmail Efendi'nin diğer oğlu ise İbrahim Efendi'dir. İsmail Efendi'nin sadece Hüseyiniye dergâhının değil Tortum Kazasında Mühran Çiftliği ve Tercan Kazasına bağlı Sarıkışlak Köyü Şeyh Kasım Zaviyesi ve Erzurum'da Özbek Köyü zaviyelerinde zaviyedarlık görevlerini deruhte ettiği yine adı geçen belgeden anlaşılmaktadır. Özellikle Hüseyiniye dergâhında gelen geçene ve dervişlere "İtâm-ı ta'am" vazifesi de İsmail Efendi'nin bu mükellefiyetleri arasındaydı. Ancak aynı belgede Hüseyiniye Dergâhının vakıflar siciline kayıtlı olmadığı ve bu hususta bir kayda rastlanmadığı da belirtilmektedir. Evkâf-ı Hümayun Nezareti bu dergâhların

⁸) Ayn.yer. 8 Zilhicce 1280 tarihli belge.

⁹) Ayn.yer.2 Receb 1320 tarihli belge.

durumlarını incelemiş ve bu müesseselerin adeta tarihçesi aynı belgede zikredilmiştir. Buna göre, Hüseyniye Dergâhı Şeyhliği Boyahane Medreselerinde ders vermek şartıyla Hüseyin Ruhî Efendi'ye tevcih edilmişti. Bundan başka Özbek Köyündeki Haydar Şeyh Zaviyesi, Tercan Kazası Sarıkışlak Köyündeki Şeyh Kasım Köyünde bulunan Şeyh Kasım Zaviyesi zaviyedarlık görevi de aynı zata verilmişti. Şeyh Kasım ve Haydar Şeyh zaviyelerinin giderleri hazineden karşılanıyordu. Buna ek olarak Özbek Köyünde bir çayar ve bir kıta çiftliğin hasılatı Haydar Şeyh zaviyesine vakfedilmişti.

Bütün bu dergâhların gelirleri 1288/1871 tarihinden beri Şeyh İsmail Efendi tarafından toplanıyordu. Bu gelirlerin senelik toplamı 7490 kuruştan ibaretti. Ancak bu beratla alınan kararda Tercan, Tortum ve Özbek'teki dergâhların merkeze uzaklığından dolayı "İtâm-ı Taam ve Meşihat" vazifesinin Hüseyniye dergâhına verildiği görülmüyor. Belgenin bundan sonraki kısmında durum şöyle açıklanıyor:

"...Mumailayh eş-Şeyh İsmail dahi vefat eylediği ve mezkûr Hüseyniye dergâhı ana karib ve muhtac bulunduğu cihetle zaviyeteyn-i mezkurateyn bedelinin ayende ve revende fukara ve derrişanına sarf olunmak üzere emr-ü ferman-ı hümiyânımla sarf ve itası emr-i meşru olup, ancak mezkûr Hüseyniye dergâhı meşihatı cihetinin müteveffa Hüseyin Ruhî'nun bilâ valed mahlûlundan vekâli olan Şeyh İsmail'in kablet-tevech vefat eylemesinden oğullarının en ziyade ehliyetlisi bulunan mumailayh Egref zide salâhü uhdesine tevcihini bil-huzule mahkeme-i teftişten tanzim kânuun ilânında

beyan olunmuş olmakta sâlifü'z-zıkr bin dörtyüz doksan guruş bedelinin Hanikâh-ı Hüseyniye'ye nakl ve tahkikine dair Makam-ı Nezaret-i Evkaf-ı Hümayûnumdan yazılan takrir ve Şuray-ı Devletden tanzim kılınan mazbata üzerine lede'l-arz mucibince irade-i Seniyye-i Padıŝahanem şereftaalluk eylemiş olduğundan meşihat-ı mezkurenin dahi müteveffay-ı mumaileyh Hüseyin Ruhî'nin mahlulundan vekili bulunan Şeyh İsmail kable'l-tevcih vefat eylesesinden oğullarından mumaileyh iş bu rafi-i tevkî-i refi'ü's-şan-ı Hakanî Eşref zide salahüya binüçyüz yirmü senesi Cemaziye'l-ulası'nın dokuzuncu günü tarihinde sadır olan ferman-ı ali-i mülukanem mucibince ba-iŝâret-i Şeyhü'l-İslâm bi't-tevcih bu berat-ı hümayunumu verdim ve buyurdum ki, mumaileyh-i mezkur meşihat cihetine bi'n-nefs bila-kusur eday-ı hizmet etmek ve terk-i tekasül vuku bulmamak şartıyla mutasarrif olup, ber mucib-i irade-i Seniyye-i Mülukanem dergah-ı mezkure nakl ve tahsis kılınan yedibindörtyüz doksan guruş bedel-i maktu-i kadimü vechle ahz ve kabz ile hanigâh-ı mezkurun ayende ve revende ve fukara ve derviŝanı itâm-ı taama sarf ve hare eyleye. Tahriren fi'l-yevmi'l-sanî. Min ŝehr-i Receb-i şerif sene işrin ve selase mie ve elf. Fî mahruset-i Konstantiniyye"⁽¹⁰⁾.

Görülüyor ki, adı geçen zavîyeler tamamen vakıflar idaresine bağlanmış ve kayda geçirilmiştir.

1902 tarihinde Hüseyniye dergahı zavîyedarlığına tayin edilen Eşref Efendi bu faaliyetlerinin yanı sıra eğitim alanında da örnek çalışmalar içersine girmiştir. Erzurum'da Sanayi

(10) Ayn. Fer Ayn Berze

Mektebi (Sanat okulu) 'nın açılışında iane ve yardım toplamadaki gayretleri yüzünden Padişah II. Abdülhamid tarafından 5. dereceden Mecidi nişanıyla ödüllendirilmiştir. Adı geçen berat metni şöyledir:

"Erzurum'da vaki Hüseyniye dergahı şeyhi Kıdvetü'l-sillehâ'l-salîkân Eşref Efendi zide irşaduhunun Erzurum'da tesis olunan Sanayi Mektebi inşaatında ve iane celb ve cemi hususunda vaki olan mesâ-i hasenesinden nâşi şayân-ı atıfet-i seniyye-i şahane olduğına binaen bi'l-istihkak Eşref Efendi'ye sunuh ve sudur-u irade-i Seniyye-i müllükanem muceb-i alisi üzere kendisine mecidi nişan-ı zîşanın beşinci rütbesinden bir kuası inayet ve ihsan kılınmış olduğına mutazammın iş bu berat-ı alîşanın isdar olundu. Tahriren fi'l-yeymü'l-hedi min şehri Ramazanü'l-mübarek . Sene isna ve işrin ve selase miye ve elf" (1).

Günümüzde Yukarı Hasan-ı Bastı mahallesinde yıkık ve perişan bir halde bulunan zaviyenin bahçesinde Şeyh Eşref Efendi'nin kabri bulunmaktadır. Temennimiz vakıfların bu tür tarihi yapılara el atması ve en azından çevrelerinin perişanlıktan kurtulmasıdır.

(1) Aşağıdaki 1912 tarihli belge, Mısır'daki Şeyh Eşref Efendi için bu şahısların varlığını göstermektedir. "Tercüme-i hayatı şerifi Şeyh Eşref Efendi'nin hayatı ve eserleri" (S. 10). Bu belge, Şeyh Eşref Efendi'nin Erzurum'da inşaatında katkıda bulunduğu ve bu nedenle kendisine Mecidi nişanı ile ödüllendirildiğini göstermektedir.